

Krigsminnen

Ur boken Med lag och slag

Utgiven 1967 Av Sven Rydstrand

Genom Tunge härad har i gångna tider många fientliga krigshärlar dragit fram, och många blodiga krigshändelser har också timat här, inte minst i Krströmstrakten. Om själva krigsrörelserna finns dock inte något upptecknat i domböckerna. Däremot finns det många fina berättelser om befolkningens förhållanden under krigstiderna. Detta är inte minst intressant, samtidigt som det är ett hittills föga uppmärksammat avsnitt av vår nordiska historia.

Vid tinget på Kviström den 23 november år 1663 finns följande berättelse från Munkedalsbygden under det danska kriget 1658–1660:

Kerstin i Säleby på sin faders, Germund i Syltenäs, vägnar andrager, att Rasmus i Brevik har haft en kyrkoko på leje, som var given till Torps kyrka på Orust, för vilken kyrka Germund, hennes fader, var kyrkovärd. Samma ko har Rasmus förkommit, söker fördenskull betalning därför.

Rasmus svarade att då nästförvekn ofredstid begyntes, fruktade han att kon måtte tagas ifrån honom, därför förde han kon med återstående ränta till Germund, vilken Germund med legan emottog. Åtta dagar därefter lät Gjermund leda kon tillbaka igen. Detta gav strax Rasmus fogden salig Pedher Nielszen tillkänna. Och vid samma tid kom då fienden och borttog kon med allt vad han ägde. Vilket han nu beviste med många sina grannar och annat gott folk.

Tingsrätten recolverade att Rasmus icke kan svara till kon eller den betala, emedan han bevisar sig i fredstid före kriget hava fört kon med legan till Germund, och Germund den har emottagit.

Den s.k. Gylldenlöwefejden 1675–1679 hör till de krig som har mest upprört bohuslänningarna, och förstörelsen i bygderna efter den fejden var oerhörd. När kriget började, skrev häradshövdingen följande notis i domboken: Uti månaden oktober detta år 1675 var lyst och beramat allmänligt ting uppå Sotenäs, Sörbygdens och Tunge härad samt Lane skiberi, varest å de rätta tingsställen häradshövdingen med nämnden sig infunno men av allmogen ingen var tillstädes, som något vid rätten hade att beställa och utföra, eftersom de av inkommande krigshärlar voro blev förhindrade.

Befolkningen hade det sannerligen inte lätt under detta krig. Man fick gömma undan i skogarna och i djupa brunnar det värdefullaste gods man hade, ty eljest blev det bortrövat av fienden, som härjade villt och brände gårdarna. Vid 1680 års ting relateras en del händelser, och av protokollen framgår också att några av de avdankade bönderna tjänstgjorde som s.k. fyrörer eller snapphanar och hjälpte således fienden att finna svenskt gods. Snapphanarna höll eljest mest till i Lane härad där närheten till danskarnas huvudkvarter, Uddevalla Skans, gjorde att de kunde lättare utöva sin tjänst. Det är typiskt att det ofta är kvinnorna, som kommer till tinget och klagar. Här är en bild från Håby socken år 1678:

Sigrin Swensdotter i Leråker, en piga, har instämt Borta Nillsdotter och en piga på Bäckevalles mark, som nu tjänar änkan i Lågum, för några kläder Sigrin vill kännas och haver mist i kriget för två år sedan, vilka Sigrin gömde för fienden i skogen, nämligen en fyrskafvs tröja, en

sammetsmössa och en köpelärfts överdel samt tre lärftsförkläden, hemma-gjorde, tre köpelärfts hattar och ett hattelärf, fyra torkekläden, därav ett hemmagjort, och många andra små saker, värda så gott som två marker silvermynt. Borta var med när kläderna gömdes.

Börta nekade dock till att ha tagit kläderna, vilka fienden ansågs ha bortrövat.

Vid samma ting kom även för rätten änkan Anna Gunnarsdotter på Nyröd i Foss socken och tillkänna gav hurulunda ett pantebrev är för henne fördärvat, av orsak att hon haver måst det i jorden nedergömma för fienden, lydandes att Anders Swensson i Lerberg var skyldig salig herr Peder Larsson, sockenpräst till Foss, 60 riksdaler, och när herr Peder dödde, fick herr Christopher Ifwarsson hans hustru till maka. Än inlades en attest av sorenskrivaren Görgen Larsson underskriven, att Anders Swensson har länt av Bengt Larsson i Nyröd 60 riksdaler och fick brevet av föreskrivne Anders Swensson.

Det finnes på en liten lapp av själva det gamla pantbrevet, som Nills Andersson haver utgivit. Item fördes och nu bevis och vittne av Anders Olsson i Lerberg, en gammal man över sina åttio år, som vittnade att föreskrivne 80 riksdaler står i underpant i de två parter i den halva gården Lerberg och i Slettene. Även framfördes vittnen och bevis av Bengt Larssons änka, Anna Gunnarsdotter i Nyröd, som av Swen Larsson i Solberg i Håby socken, som haver till förende sett pantbrevet och sin ed avlade. Anders Swensson i Lerberg har ännu flera penningar uppburit på samma sin odelsjord i Lerberg av Bengt Larsson i Nyröd 15 riksdaler och därpå satte honom sin jord i vissa två parter i den halva gården Lerberg och de två parter i det halva torpstället Slettene.

På detta ting framkom även bonden Jacob i Skäleryr i Foss socken. Han är åbo på ett av Harald Stakes frigods på Skäleryr. Nu tillkännagav han huru han är av fienden i detta krig helt och hållen ruinerad. Och som hemmanet är alldeles vid vägen beläget, därför är dess mark mest uppgraven. Nämnden betygade att den ringa grödan som där blev, är av fiendens hästar uppäten, åkern är ganska svag och ängen är uppgraven till skansar. Skog finnes ingen, undantagandes något till eldbrand och smått timmer. Rätten prövade samma hemman må bli till en tredjepart förmedlat.

Det var emellertid inte bara Skäleryrs gård, som blev förstörd av kriget. Vid samma ting förekom även uppgift om ett par andra gårdar, som drabbats av samma öde: Länsmannen Jonas Krabbe begärde tingsattest på kronohemmanet Glebbe, troligen en del av nuvarande Gläborg, i Håby socken. Bonden, som åbodde hemmanet, flyttade därifrån under kriget, varav gården har blivit öde, som nu haver legat öde till tre fjärdedelar i fyra år. Åkern är ganska svag, ängen mycket ringa och ligger för fäfot. Ingen skog finnes därtill. Husen är av krigsfolket förbrände, gärdesgårdarna likaså. Utmarken är ej annan än övervuxen med enebuskar. Rätten prövade att hemmanen skola betarva tre års skattefrihet.

Framkom Hans Gunnarsson, Hans Andersson och Swen Andersson, som åbor det hela hemmanet Håby, kronohemman, som haver nu i tio år öde legat. Samma hemman är kommet i ödesmål genom fiendens spolierande, av orsak att det är beläget vid landsvägen. Där finnes en lada, ett gammalt fähus och en gammal nedrutten stuga. De som där hava bruket, hava ej sått mera än tre åkrar. Ängen ligger mestadels under fäfot. Ingen skog finnes därtill utom litet till eldbrand. Rätten prövar fyra års skattefrihet.

I nedanstående protokoll, som även skrevs vid ovannämnda tillfälle är

1680, finns uppgifter om en av fiendens angivare eller fyrörer i Foss socken:

Framkom för rätten Oluf Halvardsson med sin hustru Johanna Hansdotter i Ödsby i Foss socken, som hade instämt Nills Guttormsson ibidem för det han skulle hava förfört dem hos fienden och sagt att Oluf skulle hava svenskt gods och varför Johanna blev av fienden fängslad med några kläder under armen och till kommandanten för, som låg vid Kviströms bro. Nämndemännen Tomas i Frötorp och Oluf i Röstorp vittna att de sågo när de norske hade tagit Johanna fast och förde henne emellan sig med några kläder under armen. Han säger och att hans grannar har sagt att Nills Guttormsson haver förfört henne för fienden.

Än vidare bekänner Oluf Halvardssons hustru att hon fann en sin vävsked igen hos Gunla i Närestad, och först hade hon sett den hos Nills hustru Karin Andersdotter, som hade lånt den till förbemälte Gunla, och kom Johannas dotter Anna Olsdotter och kände samma vävsked igen hos Gunla. Och som Karin Andersdotter fick detta veta, tog hon genast skeden igen och sade sig hava lånt den av sin syster Sigrin i Korsevik. Oluf Halvardsson med sin hustru bekänna, att de hava gömt undan sitt gods för fienden och gömt det hos Tolle i Steneröd i ett litet hus för sig själv, och där var inlagda dessa omtvistade vävskedar. Än bekänner Johanna att hava känt igen ett litet lärfts förkläde, som Karin hade för sig. Då nekade inte Karin för det, men hon sade sig ha fått det av sin broderkvinna, Gunilla i Säleby.

Dessutom beklagar Oluf Halvardsson sig att samme Nills, hans granne, gör honom stor oförrätt med hans kreatur, som han släpar in på hans äng och uppäter hans gröda, så att Olufs folk måste dagligen gå och vakta för hans kreatur.

Till vedermäle mötte Nills Guttormsson och sade att han också hade sitt gods i Steneröd, ty där var en Salve Gaurdie. Då bar Nillses piga dit fyra vävskedar, och tre fick pigan igen av dem.

Till något slut kom man inte vid tinget på detta mål, och någon dom avkunnades inte heller. Parterna uppmanades komma till nästa ting åter, men ärendet förekom dock inte mera.

De som hade det svårast under Gylldenlöwefejden var utan tvivel länsmännen, som därför ofta tvingades övergå till fienden. I Tunge härad fanns en länsman, som tjänade både fienden och de svenska myndigheterna, hur det nu kunde gå. Härom finns emellertid följande protokoll från 1680 års ting:

Kronans befallningsman tillsporde länsmannen Per Larsson om han hade någon fullmakt på sin tjänst, vartill Per Larsson svarade att han hade tjänat som länsman först under befallningsmannen salig Gudmund såsom ock sedan under salig Gabriel Persson uti sju års tid före kriget, och på den tiden hade länsmännen ingen fullmakt. Och nu i kriget påbördade Gylldenlöwe honom det att vara och förrätta länsmanstjänsten både för de norska och för de svenska. Befallningsmannen tillsporde ock allmogen om de visste något att beskylla länsmannen för i en eller annan måtto, vilket hela allmogen nu för rätten gävo honom ett gott och ärligt vittnesbörd.

Till krigsminnena måste naturligtvis även räknas berättelser om befålet, som bodde i bygden. De var inte alltid så omtyckta av befolkningen, och därför blev det ofta stridigheter, som avspeglar sig i häradstingen protokoll. En bland de argaste sergeanterna var tydligen Christen Dufwa. Vid tinget på Kviström år 1700 förekom följande om honom:

Sergeanten vid välbemälte överste Köhlers regemente till fot, manhaftig Christen Dufwa, som tillförne varit korporal vid herr baron och kaptan Karl Gustaf Kruses kompanidragoner, hade stämt Jacob i Röd i Foss socken, för att dess hund för tre år sedan bitit honom i sitt ben, att

han måste ligga under fältskärhand och honom därför betala, påstår att Jacob må bestå honom sin bekostnad eller bardberarelön.

Jacob svarar, att om sergeanten hade låtit hunden vara och inte spännt honom, så hade han inte bitit honom, ty hunden hade ingen ovana hade heller ingen tillförne skadat, lät ock strax skjuta honom i jul. Sergeanten säger att han bitit Jacobs dräng tillförne. Jacob svarar, att drängen likaså spände hunden, men skedde drängen intet vidare, än att han tog honom i strupen. Eljest berättar Jacob, som är en man om 78 år, att sergeanten, när han var korporal och hade sitt hemvist vid Röd, kom han dit till Jacob strax vid solens nedgång om våren med en vedsäck och ville hava en människa som bar vedsäcken till Torreby säteri, som ligger strax intill. Men folket på gården gingo alla bort i marken och tordes inte bliva hemma av räddhåga för korporal Dufwa, eftersom han tillförne hade varit där i gården och med en käpp slagit grannen Oluf, men Jacob, som för ålderdoms skull tänkte njuta fred, blev kvar.

När korporalen såg folket vika sig av åt marken och han ingen kunde få att bära sin vedsäck, begynte han lamentera och säga att han skulle gå ut till grannens och slå dem fördärvade, varöver Jacob blev fruktaktig och sade: "Käre korporal, gör icke det. Jag skall förr gå med Eder, så långt jag kan och orkar." Fast det var icke kronans ärenden han hade att färdas efter utan hans egna, för vilka både Jacob och hans grannar hade bort vara fria. När han nu kommer på vägen litet från gården och skulle gå över en sik på ett gångeträ, faller han därav och slår sin högra arm utur led vid handen.

Så att korporalen måste själv leda honom in i sitt hus igen. Sedan tog han sin vedsäck själv och bar bort. Bedjandes Jacob och dess hustru att de icke skola giva honom an därför hos överheten, det de ock belovade honom och velat det gärna hållit, om han hade förskonat dem från hundbitandet, som förut var hänt. Vilja ock nu heller intet stå på honom, allenast de måtte bliva fria från hans tilltal. Har likväl givit honom en riksdalers värde, på det de icke vilja hava hans ovänskap, fast de intet haft det av nöden, ty han var själv vållande till sin skada. Hade han inte spännt hunden, hade han inte bekommit skadan, och det så mycket mindre som han var känd av hunden.

Bardberaren mäster Oluf Holm framsteg för rätten och fordrade av sergeanten 3 riksdaler i kost och bardberarelön, därpå han bekommit 6 marker uti penningar och värde av sergeanten själv, som Jacob givit sergeanten. För kosten pretenderar bardberaren 6 marker och i bardberarelön 12 marker.

Sergeanten svarar att Jacob i Röd bör sådant försyna, eftersom dess hund varit därtill vållande och haft den ovanan att han ock bitit tre personer tillförne, såsom Måns i Röd, Anna i Kärr, Jacobs eget barn, och drängen Swen Ifwersson. Måns var här tillstädes och säger att han en gång ville gå in uti Jacobs stuga, då hunden mötte honom i dörren. Då stötte han hunden med sitt knä, och i detsamma räfste hunden efter honom och fick honom i strumpan men gjorde honom ingen vidare skada. Drängen Swen giver sitt skriftliga vittnesbörd, att han vid sin salighet vill vittna och svära att han ock spände hunden en gång, och då bet han honom litet, dock att det inte skadade honom. Säger ock i sin skrift att sergeanten spände honom in under boden, som låg bakom honom på berget, och därför blev han biten.

Jacob i Röd blev frikänd från sergeanten Dufwas tilltal.

Men krigsfolket kunde även hjälpa bönderna, när så behövdes. Vid tinget på Kviström i juni år 1714 förekommer bl. a. följande ärende angående havrelån, troligen för utsäde:

Kronobefallningsmannen välaktade Hans Gråå insinuerade en längd på några bönder i Tunge härad, som år 1713 haver till låns bekommit någon havre av fältmagasinet, tillhoppa 19 tunnor, som bort vara betalte, men det ännu ej skett. Begärandes därför av rätten en attestation huru med samma bönder är beskaffat. Då intygade nämndemännen Oluf Olufson i Öne och Christopher Andersson i Tyft, som varit med länsmannen hos bemälte bönder att execuera samma havre, att hos dem nu för tiden intet annat finnes till betalning än en ko hos vardera, som inte lär kunna försäljas, utan om dem må lämnas delation till hösten, då de får bärgat sin gröda, lovar de att betala den dem försträckta havren.

Bönderna var skyldiga att skjutsa krigsfolket och köra deras förnödenheter, då så erfordrades. Men det var ingalunda någon eftertraktad uppgift. Särskilda skjutsrättare, även de bönder, hade utsetts att söka fördela skjutsningen rättvist och se efter så att ingen slapp undan för lätt. Men skjutsrättarna var långtifrån välkomna, då de besökte gårdarna för att fordra skjuts. Ofta blev de både slagna och hårdagna. Vid ett ting med Tunge och Sörbygdens härader på Östad den 15 oktober år 1716 förekom följande ärende:

Pigan Karin Toresdotter i Berg, Foss socken, är stämd för det hon fallit skjutsrättaren Börje Eriksson i Berg i håret, när han i somras var i hennes mors gård att tillsäga skjuts till krigsfolkets durchmarsch, men hon intet komparerade, utan hennes broder Trulls Toresson svarar för henne och säger att skjutsrättaren slog henne frost, vilket skjutsrättaren så vida vidgår, att då han tillsade skjutsen, spottade hon honom i bröstet och i synen, varför han nödgades att föra henne ifrån sig och gav henne ett käppslag, varpå hon tog honom i håret. Pigan dömes att bota 3 marker i tvebotum till treskiftes samt betala expenser en daler, 16 öre-silvermynt.

Om hur man handlade med hästar under Karl XII:s krig, berättas bl. a. i följande protokoll, som skrevs vid ett ting i Svarteborg år 1721:

Anders Jacobsson i Solberg kärar till Lars Ericsson i Hökarr för en häst, som han skall ha upptagit år 1716 och sedermera sålt till Anders i Kalvskinn, görandes Anders Jacobsson sin berättelse så, att då han med sin häst samma år skulle göra skjuts över Enningdalen till Norge, förekom denne såväl som många flere, emedan de av vår armé blev förda över till Norge, men alltsedan dess ingen kunskap om honom fått, förrän nu i förliden fastetid, då han försport att han skulle finnas hos hans ärevördighet capellanen på Stångenäset herr Filman, kunnande Anders nu icke rättare se, än det ju måtte vara densamma, som han förlorat, eftersom han är av samma färg nämligen musblacketer, och han påstår fördenskull att han må få sin igenkända häst tillbaka.

Svaranden Lars Eriksson andrager häremot, att då han av sin fader år 1718 om hösten var inskickad till Uddevalla för att köpa något salt mötte honom vid Grytinge bräcka en officer av de tyska dragonerna, som då skulle gå till sina kvarter på Sotenäset, vilken emedan hans häst var uttröttad, ville med våld taga Lars Erikssons häst bort, men som då strävade häremot, utan förnimmandes officerens mening f rågandes om han ville sälja sin, kom han om sider med officeren överens att giva honom för hans häst 5 daler smt i mynttecken, det han ock gjorde, varmed officeren tog en annan av dragonernas, som efterkomma, och så snart han hade fått honom hem av fruktan att han ännu kunde för köpet hava förtret, eftersom den tiden många kommo till att äga andras hästar, lät han genom framlidne nämndemannen Christopher i Tyft lysa upp honom första gången i Svarteborgs kyrka, på det han om sitt köp måtte göra sig så mycket säkrare, i fall någon i nejden skulle känna igen honom och kännas vid honom, och andra gången till överflöd genom nämndemannen Svenning i Dingle, vilken nu inför rätta, bekänner och vittnar, att han uppå Lars Erikssons begäran fjorton dagar före jul upplyste en musblacketer häst med svart man och svans, förmodandes Lars således att denna häst så

mycket mindre skall kunna tillkännas Anders i Solberg, som han så lagligen låtit lysa upp honom, och dessutom förmenar Lars att som hästen varit borta från Anders i sex år, det han lätteligen nu kan misskänna sig, och som han icke fick behålla honom längre än över vintern intill plogandtiden, så blev han nödgad att sälja honom, efter han var icke vallackad utan bet rustningshästen fördärvad, så att han av officerarna vart anmodad att skilja sig vid honom.

Anders i Solberg begär, att som Lars Erikssons svåger, Johannes Jensson i Ainas, varit med honom till Uddevalla, då denna handel skett med hästen, det måtte han Johannes inkallas för rätten, på det hans utsaga och vittnesmål kunde avhöras, emedan det faller Anders misstänksamt att han först köpte hästen och sedan lät upplysa honom.

Ty blev rätten föranlåten att beskicka Johannes, som ojävig avlade sin ed och gjorde en sådan bekännelse, att då han tillika med Lars hade varit i Uddevalla och köpt salt och foro förbi det tyska folket, som låg strax utanför staden, blev de tvungna att lämna deras häst till att släpa fram ett vinfat med, det de ock gjorde intill dess att de hann fram till Kasen, och då de kommo till Grytingen, kom folket på dem, då en av dem frågade om han icke ville köpa en pfrödt, varuppå han skall svarat: "Jag förstår icke vad det är." Då denne av det tyska folket skall ha sagt: "Förstår du icke vad häst eller märr är?" Tvingade honom äntligen till att köpa hästen, men eftersom han icke hade penningar på sig, lade Lars ut 5 röda daler (nödmünt) och for så sin väg.

Frågades om de bägge var intresserade i detta köp. Svarades, att han skulle väl haft del i hästen, men som han förut var så mycket skyldig till Lars, blev det emellan dem kvittat. Och berättade f. ö. Johannes, att han rått Lars lysa upp hästen i kyrkan, eftersom det på den tiden var så många som frågade efter sina bortmistade hästar, varandes de med denne köpta häst lika nöjde, emedan han var mycket oduglig och skröplig, och de hade varit tvungna att köpa den.

Anders i Solberg föreställdes att det underligt synes, att hästen, som i tre års tid icke varit längre borta än i nästa socken, icke skulle förrän nu i år få kunskap om, och eftersom Anders inga vittnen har, som kunna intyga att denne hästen är densamme, som för sex år sedan bortkom ifrån honom, ty tillspordes honom om han då icke efter det 35 kapitel. Tjuvabalken ville med själv sin ed fasthålla och avlägga juramentum veritalis, att hästen, som nu på tingsplatsen vistas, är densamme, som blev för honom för sex års tid på skjutsen till Norge förlorad, men han svarar, att han därtill ingalunda dristar sig det att göra, men han erbjuder sig juramentum creditatis att han icke annat kan tro eller se, än att denne framhävda hästen har varit hans.

Sedan nu parterna på ingendera sidan hade något vidare att andraga, tog rätten denna sak i noga överbägande, stannades i följande slut och dom: Att ehuru väl Lars Eriksson varit skiljaktig i sin berättelse med sin svåger Johannes Jensson i Ainas, i det Lars berättat att denna handel med hästen skett med en officer och under vägen, men den andre ifrån staden Uddevalla. Likväl befinnes att de överenskommit om stället där det skedde, nämligen i Grytinge bräcka, samt att Lars gett 5 daler i mynttecken.

De har också varit tvungna och likasom nödgade att köpa hästen till undvikande att mista sin egen. Har Lars efter nämndemannens vetskap och i synnerhet Swenning i Dingle intygande låtit på kyrkovallen i Svarteborg tvenne gånger pålysning ske, varav finnes att ingen list eller bedrägeri härunder varit. Stämmer dock icke tiden in med hästens ålder, eftersom hästen från år 1617 skulle nu varit över 9 år gammal, men den uppvisade hästen enligt vetenskapen är

endast på 8-de året. Ty kan av de beskaffade omständigheter rätten icke tilldöma Anders Jacobsson denna häst såsom sin, utan förbliver han i dens hand och värjo, som honom nu äger.